

כסף וכיסופים הלוואה והשראת שכילה

עיון מחודש בשמיטת כספים ותקנת פרוזבול

מוצאי שנת השמיטה תשע"ה

המגיד ממעזריטש מסביר שכל אדם הוא חסר וחלקי ומתוך כך הוא יוצא לחיפוש ויוצר אינטראקציה עם הסביבה, בדרך כלל היא נוצרת על ידי כסף. כסף, ממשך המגיד, נקרא כך מלשון כיסופים וגעגוע, ולכן דווקא הכסף יוצר חיבור בין בני אדם. ממש כמו בספרי הילדים המתוקים של סילברסטיין 'החתיכה החסרה' ו'החתיכה החסירה פוגשת את אפס הגדול' על הטרגדיה של מי שאינו זקוק לכלום. זה לא סתם שכולם רוצים כסף, זהו הדבר שבני אדם הכי הכי רוצים! כפי שאנו רואים בני אדם כל כך כוספים אליו שהם מוכנים להוציא את רוב זמנם על השגת כסף, לוותר על כל תענוגות העולם למעט באכילה ושינה ואפילו לסכן את חייהם לצורך כך. דברים אלו אינם נאמרים מתוך ביקורת או קנטרנות על בני האדם אלא כציון עובדה - כך ברא הקב"ה את העולם – מרבית הפעילות האנושית קשורה בכסף. גם את הצמיחה, התל"ג (תוצר לאומי גולמי) ומדדים חברתיים וכלכליים נוספים מודדים בעזרת כסף – זהו הדבק האנושי!

הכסף עומד במרכזן של מצוות רבות כגון: איסור הלוואה בריבית, איסור הונאה, צדקה, קרבנות, נישואין ועוד. אחת המצוות המיוחדות שעומדת בפנינו בימים אלו, עם סיומה של שנת השמיטה, היא מצוות שמיטת כספים: "וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה'... ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך... השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו, וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים ט"ו, ב') כעת אנו מדמיינים לעצמנו את הסצנה הבאה: עני רזה וכחוש מגיע אל ביתו המפואר של העשיר ולאחר שהוא מצליח לעבור את המשרתים הוא עומד לפני העשיר השמן שאינו יודע דאגות ומבקש ללוות מעט כסף כדי להביא אוכל לילדיו הרעבים... על רקע הסצנה הזו קל לנו לקבל את הקביעה הרדיקלית של התורה להפקיע את החוב של העני ולהכריח את העשיר לוותר על כספו אותו הרוויח ביושר על מנת לתקן במשהו את החברה והפערים בתוכה. יש להדגיש שמצווה זו איננה חובה אנושית בסיסית, אלא מושתתת על אדני **הסולידריות בעם ישראל** "אחיק האביון" – השורש אח מופיע שבע (!) פעמים בפרשה זו.

"פרוזבול, אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה ועוברין על מה שכתוב בתורה "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו'" התקין הלל פרוזבול" (שביעית י', ג') הלל רוצה שהעשירים ימשיכו להלוות כסף לעניים ורואה שהם נמנעים מכך כיוון שאינם רוצים לוותר על הלוואה בסוף שנת השמיטה ולכן הוא מתקין פרוזבול. הפרוזבול עוקף את שמיטת הכספים (ולא נכנס כאן למנגנון של הפרוזבול) ומאפשר למלווה לגבות את חובו. אך ניתן לקרוא את המשנה גם בצנינות: הדאגה של הלל כמובן הייתה לעניים אך המשנה מציגה אותה בסרקזם כשהיא אומרת שהתקנה נועדה לכך שהעשירים לא יעברו 'חלילה' על איסור תורה "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל". כביכול הדבר הנורא אינו עצימת העיניים של העשירים ממצבם של העניים אלא עבירה על סעיף בשולחן ערוך. אכן לא כל החכמים ראו זאת בעין יפה כפי שאמר שמואל: אם היה לי את הכוח לבטל את תקנת הלל הייתי מבטל את הפרוזבול (גיטין ל"ו).

כיצד נתרגם מצווה זו במציאות הכלכלית היום?! הבעיה היא שהתמונה הפשטנית שתיארנו לעיל, של עני הלווה מן העשיר, היא ההפך מהמציאות של הכלכלה המודרנית. כיום העשירים לווים מהציבור (מעמד ביניים ועניים) את כספם ואת כספי הפנסיה שלהם על מנת לגייס הון, להניע את הכלכלה, לייצר השקעות, להפסיד אותן ואז להשאיר את הלווים ללא המעט שהיה להם... כמה רחוקה מציאות זו ממהות המצווה כפי שמסביר ספר החינוך: "ללמד נפשנו במידות המעולות מידת הנדיבות ועין טובה, ונקבע בלבבנו הביטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול בברכה וברחמים. וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאוד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו" (מצווה תע"ז)

חז"ל נתנו את דעתם לכך שלעיתים הגלגל מתהפך והעשיר דווקא לווה ואמרו: "המחזיר חוב בשביעית, יאמר לו משמט אני. אמר לו, אף על פי כן, יקבל ממנו... המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה הימנו... וכל המקיים את דברו, רוח חכמים נוחה ממנו" (שביעית י', ח'ט') חכמים שהיו מודעים לבעיה קבעו שאם הלווה יכול לשלם מן הראוי שיעשה זאת. הרש"ר הירש מסביר שהלכה זו מבטאת את רוח התורה: "אין מגמת התורה לפטור לווה בעל רכוש מן החובה המוסרית של פריעת חוב, והמלווה רשאי לצפות מלווה בעל רכוש שלא ינצל את הזכות שניתנה לו על ידי השמיטה. מבחינה זו שונה דין שביעית מדין ריבית, שהרי אסור ללווה לתת ריבית כדרך שאסור למלווה לקחת ריבית. לעומת זאת לווה המסלק מרצונו את החוב שנשמט בשביעית פועל ברוח התורה, 'המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו'... סילוק החוב נמסר לשיקול דעתו של מי שנתחייב בו, ועצם האמון שהתורה רוחשת לו תיתן לו תחושת התרוממות מוסרית..."

חכמים לא הסתפקו באמירה כללית על רוח התורה ואמרו: "המחזיר חוב לחבירו בשביעית... יקבל הימנו... אמר רבה ותלי ליה עד דאמר הכי" (רש"י: אם יודע שהוא עשיר ירדוף אותו עד שיחזיר) בהמשך הגמרא מספרת שרבה הלווה סכום כסף גדול לאבא בר מרתא ולאחר שנת השמיטה רבה אמר לו שהוא שומט את החוב למרות שהוא היה עצוב מאוד... אביי שידע שאבא בר מרתא עשיר הוכיח אותו ואמר לו שיחזיר את החוב ואכן הוא פרע את חובו (גיטין ל"ז).

הבן איש חי, אחד הפוסקים הספרדים החשובים ביותר, הנהיג בקהילה שלו להלוות אחרי כתיבת הפרוזבול סכום מסוים ולמחול עליו כדי לזכות במצוות שמיטת כספים מתוך מידת חסידות: "והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלווה לחבירו סך מה, ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווה אחר זמן הפרוזבול, ואז אחר ראש השנה כשיביא לו חבירו המעות לפרעו יאמר לו משמט אני ולא יקבל ממנו, והמלווה לחדי (=ישמח) במצות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל, ותהילת לא-ל עליון ית' הנהגתי מצוה זו פה עירנו בגדא"ד יע"א, למדתי אותם שיעשו כן להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה ולקיים המצוה בפועל כאמור לעיל, אשריהם ישראל אוהבי מצות ה' ועושים אותם בשמחה..."

אני רוצה להציע קריאה עמוקה יותר בתקנה הדיאלקטית של הפרוזבול מחד והמוסריות שבפריעת החוב מאידך. כאקורד סיום לשנת השמיטה, בה "פסקו הזעף והתחרות, הנגישה והכפייה ולחץ ההקפדה של קנין ורכוש פרטי" כדברי הרב קוק, בנו חכמים מנגנון מדהים היוצר דינמיקה בינאישית חדשה לגמרי: נתאר לעצמנו שני יהודים העומדים זה מול זה, לווה ומלווה, כאשר האחד שומט את חובו ומעניק חסד לחברו "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט" ואילו השני מעוניין להחזיר את חובו למרות שאינו חייב ו"אומר לו אף על פי כן" זוהי תנועת פינג פונג שיוצרת לופ אין סופי. יחסים בינאישיים הם כמו משחק בכדור: אם תחזיק את הכדור אצלך תישאר לבד ולא יהיה משחק וכאשר אתה מוסר את הכדור אתה למעשה אומר לאדם שמולך 'אני סומך עליך שתחזיר, אני נותן בך אמון שתמשיך את המשחק ולא תברח עם הכדור שלי'.

הגיהינום הוא הזולת אמר סארטר, אבל הבעל שם טוב הקדוש אומר שהמפגש עם הזולת הוא השראת שכינה. כך יש להבין את הגמרא המפליגה בשבח הכנסת האורחים: "אמר רבי יוחנן גדולה הכנסת אורחים כהשכמת בית המדרש, דקתני (שהרי כתוב במשנה) מפני האורחים ומפני בטול בית המדרש. ורב דימי מנהרדעא אמר יותר מהשכמת בית המדרש, דקתני מפני האורחים והדר (ורק אחר כך) ומפני בטול בית המדרש. אמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה, דכתיב ויאמר א-דני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך" (שבת קכ"ז ע"א) הכנסת אורחים מבטאת את המפגש עם האחר הזר זה שאינו שייך למעגל הקרוב לאדם.

השראת שכינה היא לא הקונקרטי והממשי אלא התווך הבלתי נתפס, העודפות של הנוכחות הנוצרת מכך שאחד ועוד אחד הם שלושה. ההבנה שהשראת שכינה מכילה שני אנשים ורוח א-לוקית החופפת עליהם "זכו שכינה ביניהם", גילוי בחינת הדעת "והאדם ידע את חווה אשתו". הדעת מביעה את בחינת הכתר זהו האור המקיף הגבוה והוא מאיר בדינמיקה הבינאנושית וחופף מעל, מבטא את נקודת הקשר בין שניים. השראת שכינה היא במרווח בין שניים כמו שכתוב: "וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדְבַר אֱלֹהֵי מַעַל הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל אֶרֶץ הַעֲדָת מִבְּיַן שְׁנֵי הַכְּרָבִים". שניים ממש, כמו זרם חשמלי שאינו מצוי באף אחד משני הקטבים אלא נוצר מהפרש הפוטנציאליים ביניהם. פרש"י והתהלכתי

בתוככם "אטייל ביניכם... כאחד מכם" היפך ולא תגעל נפשי אתכם ה' ית' מתהלך זאת אומרת שוכן בינינו.

הבעל שם טוב אומר "כל נגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו" היינו נגעים שאדם רואה 'חוץ' אצל חברו הרי הם נגעי עצמו, משל לאדם שמביט במראה ופניו מלוכלכים ולכן הצדיק אינו רואה רק אצל שום אדם (מאור עיניים פרשת חוקת). זהו רעיון מוסרי ופסיכולוגי מדהים הרע שאדם מזהה אצל חברו יותר משהוא מעיד על חברו הוא מעיד על מצב הנפש שלו עצמו, הזולת משמש כמראה המשקפת לאדם את הרע שנמצא בתוכו. אבל יש עוד משמעות לאמירה זו: כשמעמידים שתי מראות אחת מול השניה מקבלים אין סוף השתקפויות! כשאדם עומד מול חברו ורואה בו טוב כאשר שני יהודים מאירים (פנים) זה לזה הם כשתי מראות זו מול זו אז מתגלה האין סוף זוהי השראת שכינה. שני יהודים עומדים במוצאי שנת שמיטה ומאירים פנים הראשון אומר: "משמט אני" והשני עונה: "אף על פי כן!"

שנה טובה ומתוקה!

ישעי